

ՔՕՍԱ-ԴԱՂ ԼԵՐԱՆ ՎԿԱՆ

(Թըքահայ գաղթականների կեանքից)

I

Արշալոյսը բացւում էր։ Վաղորդեան աղջամուղջը աննշմարե-
լի կերպով ասես հալւում, անհետանում էր, իր թևերի տակից
մէկ-մէկ երևցնելով Տըրխ գիւղի սար ու ձորը, դաշտ ու ար-
տորայքը, քար ու թուփը, որոնք հետզհետէ երևան էին գալիս
և իրանց քնաթաթախ դէմքով ցցւում առաջիդ ու, կարծես, մին-
չև գետին խոնարհելով՝ բարի առաւօտ մաղթում. ապա, ուղ-
ղուելով, երկարացնում իրանց հասակը ու քո հրամանիդ սպա-
սում։

Կեանքը արագ-արագ սփռւում էր ամեն տեղ. գիշերային
խաւարի չար ոգին հալածւում, փախչում, անհետանում էր և ա-
մեն ինչ արթնանում, ոտքի էր կանգնում և իր սովորական դերի
մէջ մտնում. այլ ևս չը կային խաւարային շրջիկ, նենգամիտ ո-
գիներ. ամեն տեղ չքանում էին նրանց նոյնքան նենգամիտ, ծուռ
ու մուռ շարժումները, նրանց ահ ու սարսափ տարածող ուրուա-
կանը։ Դեռ մի երկու ժամ առաջ քեզանից ոչ հեռու կանգնած
ուռենին, որը քեզ վրայահ ու դող էր սփռում, հանդարտ շլալով,
շարժւում էր իր տերևները և քթի տակին ծիծաղում քո երկչո-
տութեան, թուլասրտութեան վրայ։ Եւ այսպէս, սատանայ,
դև, գայլ ու արջ թուացող իրերը մէկ-մէկ դուրս էին պրծնում
խաւարի գրկից և մանր ու բարակ շարժումներով իրանց աչքերը
տրորում։ Դեռ արևը չէր դուրս եկել տօնելու իր յաղթանակը.
դեռ գիշերային աղջամուղջը տենդային կռիւ էր մղում նրա հետ
և ջանքեր գործ դնում՝ նրա ճանապարհը կտրելու. սակայն միայն
խիտ մացառներում և ձորերի խուլ խոռոչներում էր փոքր ինչ
աչքի ընկնում նրա սրտամաշ գոյուլթիւնը։

Հազարաւոր կենդանիներ՝ ասեա բնազդմամբ զգալով երկրի-
թափունու այդ յաղթութիւնը, սկսեցին իրանց ձայներով ողջու-
նել նրան իր տարած յաղթանակը և պատրաստուեցին գործի-
կաչելու Միայն Տըրխի գեղջուկն էր, որ դեռ չէր համարձակ-
ուում իր դռան ճռռոցով մասնակցել բնութեան այդ համերգին.
առօրեայ ահաբեկող երկիւղը վաղուց մեռցրել, գերեզման էր տա-
րել նրա մէջ վստահութեան, համարձակութեան զգացմունքը.
Բայց և այնպէս նա էլ էր զարթնել և դեռ իր աղքատիկ անկող-
նում պարկած՝ զրոյց անում իր թշուառ ամուսնու հետ և այդ
օրուայ անելիքի մասին խորհրդածում. վերջապէս, նա էլ սկսեց
հազնուել և, կփից մի աման ջուր վերցնելով, դուրս եկաւ դուռը,
երեսը լուաց, իր հնամաշ չուխի փէշով սրեց ու, դէպի աղօթա-
րան դառնալով, խաչակնքեց երեսը և իր ամենօրեայ աղօթքը
մրմնջաց: Նա էլ կամաց-կամաց դաշտը դուրս եկաւ իր հզ ու
գոմշուկով դաշտը հերկելու:

Արեւը դուրս եկաւ: Ամեն ինչ գործի կաւաւ: Տըրխ գիւղը ամ-
բողջապէս ծածկուեց ծուխերի քուլաներով. հայ գեղջիկունէին թոն-
րի կողքին նստած՝ գոգնոցի շարժումներով սկսեց աւելի ևս բոր-
բոքել աթարի կրակը: Կեանքը ոտքի էր կանգնել ամեն տեղ.
միայն մի տան երդիկից ոչ ծուխ էր բարձրանում և ոչ դուռը
բացուում: Դռան փարթամ կերտուածքից և բադի մեծութիւնից
երևում էր, որ այդ տունը ունեցել է իր փառաւոր անցեալը և
գիւղի աչքի ընկնող տներից մէկն է եղել երբեմն: Սակայն ինչ-
ինչ փոթորիկների և անողորմ ճակատագրի հարուածից, ըստ ե-
րևոյթին, այդ շէնքը զրկուել է իր մի ժամանակ պանծալի դրու-
թիւնից: Նրա տէրը այժմ մի պառաւ էր մնացել իր մատաղահաս
աղջիկ թոռան հետ, որոնք օրուայ այդ պահուն դեռ նոր էին
ոտքի կանգնում. նրանց հանգիստը խանգարել էին այդ գիշերը
նրանց բարեկամ այցելուները: Խրճի վերի մասում երկու հնա-
մաշ անկողնի մէջ իրարից ոչ հեռու դեռ պարկած էին երկու
հոգի և, ինչպէս երևում էր, կենդանութեան ոչ մի նշոյլ ցոյց չէին
տալիս. երկուսն էլ դեռ նոր էին մտել կեանքի դռագիծի շայն
շրջանը, որը խոստանում էր ամեն բան:

Ուշ գիշերին նրանց բերին այդտեղ իրանց խորհրդաւոր ըն-
կերները և անյայտացան իսկոյն: Պառկածներից մէկը յան-
կարժ սկսեց ծանր տնքալ և խռխրուացնել. տան մատաղահաս
աղջիկն իսկոյն մօտ վազեց, քնքշութեամբ ուղղեց նրա գլխատա-
կի բարձը և մնաց նստած գլխավերևը:

Պառկած ծանր վիրաւորուած էր. նա զառանցանքների աշ-
խարհումն էր գտնուում. այդ թշուառ... զոհը... իմա էէ... բռնու-

թիւն էք... դորժ դնում... տեսնենք, հմ... հմ կը խլի նրան... կրկնում էր նա: Ապա յանկարծ աչքերը լայն բաց անելով, սկսեց նայել իր գլխավերև նստած աղջկան և կարծես ճանաչեց:

— Սօնն, այդ ուր ես, հհ, իմ կեանք, այդ դու ես... Ինչո՞ւ ենք մենք այստեղ, ուր է դրօզչի Տրաթլամէն, այն հրէշը, — ծանր կերպով հարցրեց վերաւորը:

— Սօնան հրէս կողքիդ պառկած, քնած է. Տրաթլամէն այլ ևս չը կայ, մի մտածի՛ր. ամեն բան լաւ է. իսկ ես Սալվին եմ. ճիշտ է, ես շատ նման եմ քո Սօնային, դու սխալուած չես: Ձեզ Յարութն է բերել, որին դուք Արթօ էք ասում և որը ինձ ազատեց Ուսօ-բէկից:

— Սալվին... հհ, հհ Արթօն... ախ... Հիւանդը լոեց և դարձեալ զառանցանքների մէջ ընկաւ: Երկու օր էր, ինչ նրանց մի կերպ այդտեղ էին հասցրել: Դրանք իրանց սիրահարութեամբ գրգռել էին չար մարդկանցը, որոնք և վերաւորել էին այդ անմեղ սիրահարներին, որոնց Արթօն իր ընկերների հետ Տըրխ էր փախցրել, յոյս ունենալով դեռ կեանք պարգևել նրանց: Այն եղերական օրից երեք-չորս օր էր անցել, և այդ մի քանի օրուայ մէջ նրանք համարեա ոչինչ չէին կերել: Խնամողները միայն ստէպ-ստէպ մի քանի կաթիլ կաթ կամ ջուր էին կաթեցնում նրանց պապանձուած շրթունքներին թէ քաղցը, թէ ծարաւը յագեցնելու: Վերաւորներից մէկը՝ Վահէն, դարձեալ աչքերը բաց արեց. այս անգամ տան պառաւն էլ մօտ եկաւ ուրախացած և, ձեռքը սիրալիւր մօր պէս նրա ճակատին դնելով, հանգիստ կերպով հարցրեց.

— Ի՞նչպէս ես քեզ զգում, Վահէ ջան:

— Ի՞նչպէս... կրկնեց նրա հարցը կցկտուր կերպով Վահէն, — Ի՞նչպէս... Ինչո՞ւ Սօնան չի զարթնում... ես... ես... ճ... լաւ եմ... ինձ ոչինչ չի եղել... այժմ ես, ես, ճ... կը լսեմ Արթօյին. ճ, ի՞նչ օրի ենք հասել... Ապա գլուխը շուռ տուեց դէպի Սօնան և երկամբ, շատ երկամբ նրա դալկացած դէմքին նայեց, յետոյ, կարծես անցեալի դառն պատկերները իրանց եղբրական իրողութեան հետ մտաբերեց և, ժողովելով բոլոր ոյժերը, վեր ցատկեց դէպի Սօնայի կողմը, բարձր ճշալով, — Սօնն, այ Սօնն, վեր, վեր, մեզ այլ ևս հմ կը բաժանի — մենք միասին ենք: Սակայն իսկոյն թուլացած վայր ընկաւ. դեռ երեկ գիշեր նրանից ճանապարհին այնքան արիւն էր գնացել, որ համարեա ուժասպառ էր եղել. այժմ էլ ցատկելու ժամանակ վերակապն արձակուեց և արիւնը դարձեալ հոսել սկսեց վէրքից:

Սալվին և իր տատը զգուշութեամբ կապեցին նրա վէրքը:

Նրանք անհամբեր Արթօին էին սպասում, որը, այդ դժբաղդ սիրահարներին նրանց յանձնել, շտապել էր հէքիմի ետեւից իր ընկերներին հետ միասին: Արթօն մի քանի շաբաթ առաջ ազատել էր Սալվիին քուրդ բէկերի ճանկերից: Վէրքերը ճանապարհին մի կերպ կապել էր նա, ուստի անհրաժեշտ էր հէքիմի օգնութիւն:

Վերջապէս, Արթօն հէքիմի հետ վերադարձաւ Տեսնելով պարկաճներին, հէքիմը ցնցուեց. մի քանի ամիս էր, ինչ նա բաժանուել էր Վահէից, իր սիրելի ընկերից, և, առանձնանալով այդ կողմերը, պարապում էր իր արհեստով: Սա, նկատելով Վահէի այդ ողբերգական դրութիւնը, արտասուել սկսեց, ապա մօտ գալով, բռնեց նրա զարկերարկը ու գլուխը թափ տուեց: Արթօյի օգնութեամբ նա վէրքը բաց արեց, ուշի ուշով դնեց և դառն հոգոց քաշելով, քթի տակին կրկնեց մի քանի անգամ.—«արիւն շատ է դնացել. բացի այդ վէրքը ինքնըստինքեան շատ վտանգաւոր է».—և սկսեց վէրքը լուանալ, մաքրել զանազան կեղտոտութիւններից ու կապել: Միևնոյնը արեց Սօնայի հետ. սակայն սրա մասին բացասական կարծիք յայտնեց.—«ես յոյս չունեմ, որ այս թշուառ զոհը նորից կեանք ստանայ. ոտքի կանգնի. ինչ էլ որ լինի, ես պիտի մնամ այստեղ և ամեն կարելին անեմ, գուցէ մի անյայտ ձեռք օգնութեան գայ այս անբաղդ զոհերին»:

Հէքիմը օրական մի քանի անգամ այցելում էր իր բարեկամ հիւանդներին և հարազատ մօր պէս ոչինչ չէր խնայում այդ թըշուառներին: Շնորհիւ նրա տոկուն և խելացի հոգացողութեան, Վահէն օրէցօր սկսեց դէպի լաւը գնալ այնպէս, որ նրան շրջապատողները յաճախ ուրախութեամբ կրկնում էին՝ «յոյս ունինք Վահէին դարձեալ առողջացած տեսնել և նա զոհ չի գնայ տիրող տգէտ պայմաններին»: Եւ իրօք, որքան թշուառ զոհեր են գերեզման իջնում տիրող պայմանների շնորհիւ այն մթնոլորտներում, ուր ամեն բան դեռ բարձրիցն է կախուած համարւում, ուր դեռ թագաւորում է ճառանց Տիրոջ կամքի ծառի տերէն էլ չի պոկ գալիս—ի դառն հասկացողութիւնը: Եւ դեռ, գուցէ, շատ և շատ տարիներ սահնակ երկրիս վրայով, չկարողանալով վախճան պատրաստել այդպիսի կսկծեցուցիչ հետևանքներ ունեցող հասկացողութիւնների համար:

Սակայն միութարական էր Վահէի ներկան, նրա վէրքը այժմ վտանգ չէր սպառնում կեանքին. ամենքը համոզուած էին, որ նա շնորհիւ իր հէքիմ ընկերին էր կեանք ստացել:

Այդպէս չեղաւ Սօնայի ճակատագիրը. նա սևացաւ այդ անբաղդ աղջկայ համար և իր սև գոյներով գերեզման պատ-

րաստեց նրան: Հէքիմի ճիգ ու ջանքերը ապարդիւն անցան: Անհուն կսկծի հարուածի տակ այդ տաքարիւն աղջիկը անխնայ էր դորժ դրել դաշոյնի մեխումն, որից ոչ մի միջոց փրկել չը կարողացաւ նրան: Այո, անխնայ էր դորժ դրած դաշոյնի հարուածը, և այդպէս սնխնայ միայն անկեղծ սիրահարներ վարուել զիտեն. նրանց երևակայութեան մէջ միայն երկու ծայրեր գոյութիւն ունեն, երկու ծայրեր միայն տեղ բռնած ունին՝ սիրել անսահման սիրով, ատել նողկանքի անհուն դառնութեամբ. ապրել միայն սիրելիի համար, մեռնել դարձեալ միայն նրա համար: Այդպիսիներէց էր և Սօնան: Արդէն ութերորդ օրն էր, ինչ հէքիմը Տըրխ գիւղումն էր. այդ օր նա վաղ առաւօտեանից ոտքը չէր հեռացրել Սօնայի մօտից, այլ ամեն կերպ աշխատում էր մեղմել նրա տանջանքները, որոնք հետզհետէ թուլանում էին: Սօնան մեռնում էր. նա վերջին անգամ բաց արեց իր չքնաղ աչքերը, այս ու այն կողմը նայեց, կցկտուր կերպով արտասանեց մի քանի անուններ և գլուխը դնելով Սալվիի ծնկների վրայ, որ նրանից նոյնպէս չէր հեռանում այդ օր, և ցոյց տալով իր գրպանը, խնդրեց միջի թղթի ծրարը վահէին յանձնել, երբ նա կը վերադառնայ: Հէքիմը նրան համոզել էր, որ վահէն առողջացել և գնացել է նոր բժիշկ հրաւիրելու. այն ինչ նա նրանց առաջին օրուանից առանձին-առանձին սննհակներումն էր պահում:

II

Կէս գիշեր էր: Լուսինը վաղուց անհետացել էր երկնակամարի վրայից: Գիշերային անթափանցելի աղջամուղջը լռելիայն իր թևերի տակն էր աւել Մասիսի շրջակայքը: Ամեն ինչ օւռ խաւար էր. ամեն ինչ ծածկուած գիշերային մութ սաւանով: Ոչ մի բան ազատ չէր խաւարի ընդհանուր տիրապետութիւնից: Ամեն արարած, կարծես, աղջամղջի ընդհանուր թագաւորութիւնը տւելի զօրեղացնելու, հզօր դարձնելու համար՝ փակել էր վաղուց իր աչքերը և անտարբեր կերպով մշտում, խռմիացնում էր:

Դուրսը կեանք ասած բան, կարծես, վաղուց անհետացել էր երկրի երեսից. ոչ մի շարժում, ոչ մի ձայն-ծալտուն չը կար, միայն ստէպ-ստէպ լսում էին ծառերի սօսափիւնը, խշշոցը, որոնք իրանց տերևների այդ միակերպ ողբերգութեամբ ասես բողբոջում էին աղջամղջի անողոք և սրտամաշ տիրապետութեան դէմ:

Հեռու արևելքում մի ինչ որ բան մարուող, հանգչող աստղերի պէս փայլում, կարմիր բոցեր էր արձակում, ապա կորչում, անհետանում էր տիրող խաւարի մէջ: Դա հանգչող աստղ չէր.

Թերկինքը մթին էր տալիս. սև-սև բարակ թուխպերը վաղուց ծածկել էին նրա երեսը, աստղեր չը կային:

Գ. գիւղի բանտի լապտերն էր, որ դրան ցցուած սեան վրայ ամրացրած, այս կողմ այն կողմ արձակելով իր աղօտ լոյսը, ասես կռոււմ էր գիշերային չար ոգիների հետ և աշխատում պատուել խաւարի դաժան երեսը:

Լռութիւնը թագաւորում էր և բանտի շրջակայքում, որը մերթ ընդհատուում էր գիշերապահի ոտքերի թրմփոցներով, որը բանտի պատի տակ հրացանն ուսին դրած՝ հանդարտ և համաչափ քայլերով երթեկում էր, աչքերը շուտ շուտ այս ու այն կէտին ուղղելով, երբեմն էլ փոքր ինչ կանգ առնում, ականջ դնում այս ու այն շշուկին և, բերանը լայն բաց անելով, օրօշտում ու նորից շարժում իր քայլերը:

Նրանից ոչ հեռու երևում էր մի սև ահագին զանգուած, որի երկարութեամբ միշտ երթեկում էր գիշերապահը. դա բանտն էր: Այստեղ վաղուց արդէն տիրում էր գերեզմանային լռութիւն. կալանաւորներն այս ու այն անկիւնում կուչ եկած, դառը հոգսերի տակ ճնշուած՝ նիւհում էին: Որը վաղը պիտի կախաղան բարձրանար, որը դատի պիտի կանչուէր, որի դատավճիռը արդէն կարգացուած էր աքսորի տաժանակիր աշխատանքների ենթարկութեամբ: Բայց որքան արդարացի էր այդ. շատերը կրում էին այդ սոսկալի տանջանքները, պատիժները լոկ պատրաստուած վկաների սուտ ցուցումներով. շատերը չէին կարողացել ժամանակին տեսնուել սրա-նրա հետ և բերանները իւղել, որ մեղադրական արձանագրութիւնները խիստ և չարագուշակ չը կազմուին: Ինչևիցէ, նրանք անողոք բաղդի հարուածներին թողած իրանց տուն-տեղը, սիրելիները՝ այսօր հեծում էին բանտի մութ խորշերում: Այդպէս է մարդկանց ճակատագիրը, որը գիտէ իր անհուն քաղցրութեամբ շոյել մարդկանց և բաղդի գազաթնակէտին հասցնելով ովսանաներ կարդալ տալ. գիտէ և այդ վիթխարի բարձրութիւնից ցած գլորել իր զոհերին այն անյատակ վիհը, խորխորատը, ուր թագաւորում է արցունքների, տանջանքների, լաց ու հեծեծանքի քարասիրտ իշխանութիւնը: Իսկ եթէ դրանց վրայ աւելանում են բանտ ու կապանքներ, ուր ազատութիւնը իւրաքանչիւր քայլափոխում սրբապղծւում է, ուր անհատը զրկւում է ամեն մի բարոյական սկզբունք կրող իրաւունքից, այն ժամանակ սև ճակատագրի դաւաճանութեան պատկերը կատարեալ կարելի է համարել...

Բանտեր... ճրճան սրտամաշ է այդ անունը. ճրճան քարասիրտ է ձեր միջավայր կազմող մթնոլորտը, և ճրճան խուլ հա-

առջանքներ են լսուել ձեր անողոք յարկի տակ: Բանտեր... որ-
քան անմեղ զոհեր էք դուք յաւիտենականութեան գիրկը գլորել
և ճրքան արցունքների, վիշտ ու տառապանքի սկզբնապատճառ
դարձել: Դուք ձեր թունալից մթնոլորտում սնուցել էք սկսած
սար ու ձոր դողացող աշխարհականներից մինչև վերջին
փշրանքի կարօտ մուրացկանին: Դուք ձեր զագրելի տանջանքնե-
րին ենթարկել էք արդարութեան աւետարան քարոզող պետերին:
Քանի-քանի դարեր են սահել յաւիտենականութեան գիրկը, բայց
դուք դարձեալ նոյնն էք: Խաղացել էք արդեօք դուք ունէ
ուղղիչ դեր մարդկայնութեան ընդհանուր զարգացման և քաղա-
քակրթութեան պատմութեան էջերում: Եղբւ՛ր, են արդեօք որևէ
բարութեան և կուտուրական սկզբունք տարածող ձեզ թողած
հետքերը ազդերի և մարդկութեան պատմութեան մէջ.— Ո՛չ, ոչ,
չեն եղել: Խաբուսիկ է ձեր գոյութիւնը. ծով ու ովկիաններ կը
կազմէին ձեր քամած արցունքները. սուգ ու շիւան են ձեր թո-
ղած հետքերը: Եւ դուցէ նոյն ժամանակ դուք, քանի որ ձեզ չեն փո-
խարինել որոշ սկզբունք կրող տներ...

Գիշերապահը ինչ որ փսփսոց լսեց բանտի լուսամտից
ու այն կողմը առաջ դնաց: Լուսամտից ոչ հեռու նստել էր մի
տարիքաւոր կալանաւոր և սաղմոսն առաջը դրած՝ կամացուկ կար-
դում-աղօթում էր: Նա աչքերը երկինք բարձրացնելով, մրմնջաց.
— Տէ՛ր, հան ի բանտէ գանձն իմ, գոհանամ զանուանէ քումմէ...
Գիշերապահը նայեց նրան ու վերադարձաւ. առաջին անգամ չէր
նա նրան տեսնում այդ դրութեան մէջ: Ապա կալանաւորը, վեր-
ջացնելով իր առօրեայ աղօթքը, յենուեց ձեռքի վրայ և սկսեց
գուրս նայել լուսամտից: Այնտեղ ամեն ինչ մութ ու խաւար էր,
ինչպէս իր վիրաւոր սիրտը. ոչինչ չէր երևում, և նա շարունա-
կում էր նայել: Նա ընկղմուել էր մտաւտանջութեան մէջ և իր
փառաւոր անցեալն էր մտաբերում ու դառն վշտի տակ արցունք-
ներ թափում: Նա յիշեց իր հոյակապ պալատները, որոնք մի ժա-
մանակ մայրաքաղաքի զարդն ու պճրանքն էին կազմում. յիշեց,
թէ որտեղից այժմ ուր է հասել. յիշեց, թէ ճրքան անգութ է
վարուել իր հետ անողոք ճակատագիրը: Նա աւելի ևս հեռու ան-
ցաւ, երբ ինքն այդ մայրաքաղաքի աչքի ընկնող և առաջնակարգ
վաճառականների շարքում պատկառելի տեղ ունէր բռնած և մի-
լիօնների հետ էր խաղում: Յիշեց և դառն ակն քաշեց, որ այդ
բոլորը կորել են անդառնալի: Ո՛րպիսի փոփոխութիւն, որպիսի
անողոք հարուած... Իսկ այդքան անփոխարինելի կորուստից յե-
տոյ վիճակուած են իրան բանտ ու կապանք... Նիւթականի
կորուստը նրան այնքան վիշտ չէր պատճառում: Մի քանի ամ-

սուլայ մէջ ինչ-ինչ անյաջող հանգամանքներ միմեանց ետևից
զրկեցին նրան իր նիւթական բարձրութիւնից, և նա վերադար-
ձաւ իր հայրենի Բ. քաղաքը, ուր աշխատում էր փոքր ինչ ա-
պահովել իր և ընտանիքի նիւթական դիւրութիւնը: Նա շուտով
հիմնեց ներկարարի գործարան քաղաքի ծայրում և իրան երջա-
նիկ էր համարում, որ մի կերպ կարողացաւ ապահովել իր դրու-
թիւնը: Սակայն այստեղ էլ նրան բաղդը հալածեց: Զուր չէ ա-
սում քրդական առածը թէ՛ «խէր դա բըռէդ, շառ դա բըռէդ...»
(խէրն էլ իրար ետևից կը գայ, շառն էլ): Միևնոյնը կատարուեց
և նրա հետ Շուտով մայրաքաղաքից վերադարձաւ այդտեղ Տրաթ-
լամէի որդի Վաւմը և հօր թողած կտակի համաձայն՝ սկսեց բո-
ղոք-բողոքի ետևից տալ պատշաճաւոր իշխանութեան, թէ իր
տները շատ հեռու չեն այդ գործարանից, ուստի ներկերի վառ
ազդեցութիւնը զանազան հիւանդութիւններ է պատճառում թէ
իրան և թէ իր ընտանիքին և օրէնքի համաձայն պահանջում էր
քանդել գործարանը: Իսկ գործարանի տիրոջ բարեկամներն
սկսեցին օրինաւոր փաստեր բերել, որ գործարանը գտնուում է
որոշ հեռաւորութեան վրայ, այդ պատճառով չի կարող ոչ մի
ֆլաւ տալ բողոքատուին: Թէև այս վերջինները տարան յաղթա-
նակը, սակայն ամեն տեղ հալածուած այդ հարուստը անչափ վի-
րաւորուած համարեց իրան, որ զրկուելով ամեն ինչից, այժմ իր
հայրենի քաղաքում էլ մի անկիւն չեն ուզում տալ իրան, այն
էլ թվ չէ ուզում,—նա, որը իր շնորհիւն է մտել բարձրագոյն
դպրոց, աւարտել և այժմ տղայական կապրիզներով բռնկուած,
հալածում է իր մի ժամանակ բարերարին: Ուստի և լցուած վշտի
անհուն դառնութեամբ դէպի մարդկանց այդչափ լպիրշ ապերախ-
տութիւնը, որ պարզ տեսաւ Վաւմի մէջ և որ այնքան զգուշի
ձեով արտայայտուեց իր դէմ, վճռեց իր հայրենի նուիրական
վայրիցն էլ հեռանալ: Այդքան ծանր էր ազդել նրա վրայ ապե-
րախտութեան զգացմունքը, և այդ միայն եղաւ պատճառ, որ նա
զրուխն առաւ ու հեռացաւ այդտեղից, աւերելով գործարանը, որը
ճիշտ որ ոչ մի ֆլաւ չէր տալիս Վաւմին: Թափառելով երկրէ-եր-
կիր, այդ հալածական անբաղդը վերջապէս բնակութիւն հաստա-
տեց մի պղնձհանքի շրջակայքում, Գ... գիւղի մէջ, ձեռք բերելով
այդ պղնձհանքի կառավարչի պաշտօնը, ուր և մնաց մինչև եկաւ
մի այլ ձախորդութիւն, լցնելու նրա անբաղդութեան բաժակը,
և նա կալանաւորուեց ու նետուեց Գ... գիւղի բանտը, ուր և ա-
մեն գիշեր արտասուքի հետ լսում էր նրա աղօթքը.—Տէր, հան-
ի բանտէ... Իբրև պղնձհանքի կառավարիչ, նա պատասխանատու
էր այնտեղ պատահելիք ամեն ինչի: Մի օր պղնձհանքի գործա-

բանից գողացել էին մի պատկառելի գումար: Կասկածը ծանրացաւ մի տաճկահայ բանուորի վրայ, և նա առանց քննութեան պղնձհանքի բանտը նետուեց, ուր և յուռահատութեան միջոցին, թէ ինչից դրդուած՝ խեղդամահ եղաւ, թէ խեղդամահ արին նրան: Այդ բանը մութը մնաց. ուստի կառավարութիւնը, տեսնելով այդտեղ օրէնքի խախտում և ինքնահաճ վարմունք այլոց կեանքի դէմ, յանցաւոր ճանաչեց կառավարչին և բանտարկեց նրան:

—Ո՛հ, իմ այս անրադրութեան պատճառը Վոսմը եղաւ,— կրկնում էր յաճախ դժբաղդ կալանաւորը,—եթէ նա չը յուռահատեցնէր ինձ, ես ընդ միշտ հաստատուած կը լինէի իմ հայրենի քաղաքում, ուր և դնացի մինչև կեանքիս վերջին օրերը ապրելու: Բայց նա, այն իժի ծնունդը, մոռացաւ ամեն բան, մոռացաւ այն ամեն բարիքը, որոնց ես չը խնայեցի նրան և իր հօրը, և իր ապերախտ վարուեցողութեամբ հեռացրեց ինձ իմ սիրած վայրերից և այստեղ հասցրեց: Նա իր անդգամ հօր կտակն է կատարում. իժից իժ է ծնուելու: Անողորմ Բրուտոս, դու յանդգնեցիր ձեռք բարձրացնել քո բարեբարի վրայ: Միթէ մոռացար, երբ արեւմտեան հագիդ, խաչագող հօրդ փէշերից բռնած՝ մի առաւօտ հօրդ խաչագողութեան սայլակով իմ դռանը կանգնեցիր: Ես պատսպարեցի ձեզ, ձեզ հետ եղած յանձնարարական նամակին ոյժ տուեցի իմ անթիւ: Բարեկամների միջոցով, առանց որոց այդ նամակն ո՛վ գիտէ ինչի հարկաւոր լինէր: Այո, ես այստեղ ընկայ, այնտեղ զարնուեցի և յանուն վեհ զգացմունքի, վեհ գաղափարի քեզ բարձրագոյն դպրոցի հիմնարկութեան մէջ սան դարձրի, հովանաւորեցի, որ ապագայում քո լրբութեան անարգ գաւազանը իմ վրայ փորձես. քեզ նետ դարձրեցի, որ չո սլաքները դէպի սիրտս ուղղէիր, հմ: Անաստուած. արդեօք լինչ է լինելու քո վերջը...

Մինչ սա այսպէս մտածում էր, յանկարծ գիւղից ոչ հեռու ճանապարհի վրայ երևացին մի խումբ ձիաւորներ: Խմբի առաջից հանդարտ գնում էր նրա հրամանատարը: Ահա, նրանք հասան գիւղի այգիներին և խմբապետի հրամանի համաձայն վայր իջան ձիերից և անյայտացան այդինքնում տիրող խաւարի մէջ: Քիչ յետոյ այնտեղից դուրս եկաւ մի կարճահասակ մարդ երեք ընկերների հետ և բոլորը միասին ուղևորուեցին դէպի Գ... գիւղի բանտը:

—Տղերքը չեն քնել, մի վախէք, ես նրանց խստիւ պատուիրեցի դժոյշ լինել և մեզ սպասել ու ձիերին լաւ կշտացնել, որ կարողանանք մինչ առաւօտ բաւականին ճանապարհ կտրել. իմ Թաւադնս չի խրխնջալ. ես նրան լաւ եմ պատուիրել: Եթէ նա

դուռ մնայ, բոլոր միւս ձիերը կը հետևեն նրա օրինակին, առաջին անգամ չէ այս,— փսփսում էր իր ընկերներին կարճահասակը:

Վերջապէս, նրանք մօտեցան բանտին և կանգ առան: Կարճահասակը մօտեցաւ գիշերապահին և ինչոր հասկացրեց նրան: Գիշերապահը սկզբում գլուխը բացասական շարժեց, բայց երբ նրա կարճահասակ խօսակիցը բաց արեց իր համոզեցուցիչ լեզուն և ցոյց տուեց նրան իր ձեռքում եղած թղթադրամները, նա մեղմացաւ և համաձայնուեց նրա հետ: Շուտով գիշերապահի թոյլատուութեամբ կարճահասակը մօտեցաւ բանտի լուսամուտին և թրըխկացրեց, իսկ նրա ընկերները բարձրացան բանտի տանիքը:

Կալանաւորը գլուխը բարձրացրեց և մնաց տեղն ու տեղը սառած՝ իրանից փոքր ինչ հեռու կանգնած էր Արթօն, որը հագիւ լսելի ձայնով փսփսալ սկսեց նրա հետ:

— Թորոս-բիձա, մի՛ մտածիր, ես եմ. այսօր դու ազատուած կը լինես. քո լուսամուտի վերև այժմ մի ծակ կը բացուի. բարձրացիր լուսամուտդ և ձեռդ մեկնիր դէպի ծակը. այնտեղից քեզ դուրս կը հանեն և դու բարեկամներդ շրջանում կը լինես. զգոյշ:

Կալանաւորը Գ... գիւղում ապրող Թորոս-բիձան էր, որի տանը իւրաքանչիւր տարի սահմանից անցնելիս, կամ այնտեղից գալիս ապաստան էին գտնում զանազան անցորդներ: Ինչպէս տեսանք, նա ընկնելով նիւթական բարձրութիւնից, մայրաքաղաքից վերադարձաւ Բ... քաղաքը, իր հայրենիքը, սակայն Վոսմի կապրիզներին չը կարողանալով դիմանալ, հեռացաւ այնտեղից և ապրում էր այդ գիւղում, կատարելով պղնձհանքի կառավարչի պաշտօնը, որի պաշտօնակատարութեան ընթացքում և բանտարկուեց:

Շուտով Թորոս-բիձայի զլխավերև ճիշտ որ առաստաղը ծակուեց, և սա ուրախացած իր ձեռքը մեկնեց դէպի այդ ծակը: Մի երկու րոպէ ևս, նա արդէն տանիքումն էր: Անծանօթները առաջնորդեցին նրան և Արթօյի հետ կորան խաւարի մէջ:

Մի ժամից յետոյ լուեց գիշերապահի հրացանի պայթիւնը և հարմյ տալը թէ՛ կալանաւորներից մարդ փախաւ: Սկսուեց չտեսնուած իրարանցում բանտի մէջ, բայց ինչ գիշերապահը Արթօյի ցոյց տուած ժամանակին էր հարմյ տուել. ուստի վերջինս արդէն բաւականին ճանապարհ էր կտրել, այնպէս որ այլ ևս երկիւղ չէր սպառնում նրանց: Անընդհատ արշաւելով, Արթօն երկու օրից յետոյ Թորոս-բիձայի հետ արդէն Տըրխ գիւղումն էր, ուր էին Սօնան և Վահէն անյուսալի վերաւոր գրութեան մէջ:

— Ո՛հ, ի՜նչ լաւ բան կը լինէր, եթէ սրան էլ փրկել կարո-

դանայի,—կրկնում էր հէքիմը, նայելով Սօնայի թուլացած դէմքին։

—Գուցէ բարին այս է, հէքիմ, չիք չարիք առանց բարեաց, —նկատեց նրան Թորոս-բիձան,—գուցէ դրա մահն է բարի. էհ, ի՞նչ կարող ենք անել։

—Ո՛չ, ես ցաւում եմ հոգու բոլոր էութեամբ, որ այսպիսի անկեղծ սրտի տէր անհատներ շատ սակաւ են մեր դժբաղդ միջավայրում։

—Զիշտ է։

—Ոնդդել զաւակների, մարդկանց զգացմունքները, դա ծնող-ների գործ է, այլ հրէշների. սակայն, տարաբաղդաբար, այնպիսի հրէշներով տակաւին վխտում են մեր խաղաղ խրճիթները։

—Աւօյին, ա՛յ, հիմի պիտի էստեղ քաշ տալ, որ տեսնի իր աղջկան և հասկանայ թէ՛ ի՞նչ է եղել իր արածը։

—Միթէ կարծում էք, որ նա կը խղճահարուի Գանի-քանի այսպիսի օրինակներին տեղի ունեցել. բայց մեր ծնող-զաւակները գրեթէ սթափուելու նշաններ անգամ չեն արել. Դեռ մի տարի չի անցել, ի՞նչ մեր գիւղի Տանձոտենց Կարօյի աղջիկ Սանդուխտը ձգուեց իրանց ջրհորը և այնտեղ էլ իր մահը գտաւ, որովհետեւ հայրը նշանեց նրան առանց հարցնելու աղջկայ կամքը։ Երկու տարի չի անցել, ի՞նչ Զ... գիւղացի Բոստանչոց Մակին պարանով խեղդամահ եղաւ, որովհետեւ հայրը պատկում էր նրան հասակն առած մի այրի վաշխառուի հետ։ Դեռ չեմ ասում Թոփանչոց Մովսիսի, Կրճիենց Զարդարի, Զիթանցոց Անուշի, Գիւլօենց Փիւլի, Մուղսոնց Համասի մահը, որոնք միայն մեր գիւղում են տեղի ունեցել այս քանի տարուայ մէջ և որոնց դիակները հազիւ-հազ են գտել մեր լճի միջից։ Բայց քանի-քանի այսպիսի գիւղեր կան, որոնց մասին մենք տեղեկութիւն անգամ չունենք։

—Էդ թուածդ զոհերի մասին ոչինչ չը գիտեմ. բայց այս թշուառ աղջկայ կորստեան պատճառը, գրեթէ, ամբողջովին Տրաթլամէն է եղել. եթէ նա խելքահան չանէր Աւօյին, դժուար թէ էդքան անսիրտ գտնուէր դէպի իր աղջիկը։ Դեռ սա մեռնում է, ազատւում է էս վէրան աշխարհի դարդերից. իսկ ի՞նչ անեն նրա այն անթիւ զոհերը, որոնք մինչև իրանց կեանքի վերջը պիտի հեծեն խեղճութեան տանջանքների բովում։ Դրանցից, այդ անմեղ զոհերից, մէկն էլ ես եմ. ի՞նչ անեմ ես. ի՞նչ անէ իմ անբաղդ ընտանիքը. ի՞նչ անէ վիրաւոր Վահէն, որը սրա մահից յետոյ, չը գիտեմ, ի՞նչպէս պիտի կենդանի մնայ և եթէ կենդանի էլ մնայ, միթէ կենդանութիւն կարելի կը լինի անուանել այն՝ այս անգնահատելի կորուստից յետոյ...

Սօնան մի քանի ջղաձգական շարժումներ գործեց. ապա ծանր-ծանր խռխուալ սկսեց. նա իր այդ ցնցումներով վերջին հրաժեշտն էր տալիս կեանքին:

—Ո՛վ, Վահէ, բուռն զգացմունքով ցանկանում էի քեզ խաշաղբէր լինել. սակայն ճակատագիրը այլ կերպ տնօրինեց քո ապագան: Վաղը թերևս Սօնայիդ հետ գերեզման ուղարկեմ քո կեանքը, քո սիրտն ու հոգին: Ինչու այդ դերը ինձ վիճակուեց, —կրկնում էր հէքիմը:

ԼԵՒՈՆ ԽԱՆՁԱԴԷ

(Կը շարունակուի)